

TARİHÎ TÜRKİYE TÜRKÇESİ METİNLERİNDE İSTEK EKİ -A / -E'NİN KULLANILIŞI ÜZERİNE

Mustafa ÖZKAN*

On The Usage of Optative Suffix -a/-e in the Texts of Historical Turkey-Turkish

Abstract: In this study, the usage of optative suffix -a/-e in the texts of Historical Turkey-Turkish is considered; the origin and the change of the suffix in the process of time are mentioned; chosen passages from some texts of Historical Turkey-Turkish and their translation into current Turkish are given in order to exemplify/indicate different functions of the suffix. The suffix -a/-e which has a wide and various richness of using, had mainly counted functions as follows in Historical Turkey-Turkish: 1) Future tense 2) Optative 3) Condition 4) Aorist 5) Present tense 6) Imperative 7) Necessitative 8) In the sense of gerund suffixe, -ınca 9) In the sense of gerund suffixe, -ip 10) In the function of participle suffix, -an/-en 11) In the function of infinitive suffix, -mak/-mek; -ma/-me 12) Probability

Keywords: optative, optative suffix, Historical Turkey-Turkish, Historical Anatolian-Turkish, gerund, participle

Konuşan kimsenin kılış ve oluş hakkındaki açık eğilimini gösteren¹ istek kipi, istek ve niyet kavramını ifade eder. Fiilin ifade ettiği oluş, hareket ve durumun meydana gelişini failde isteyen bir şekildir.² İstek eki -a/-e'dir. Bu ekin Eski Türkçedeki gelecek zaman, gereklilik, dilek kiplerini kuran -ga/-ge

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1990, s. 470.

2 Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul 1997, s. 156.

(-gay / -gey)den geldiği kabul edilmektedir.³ Eski Türkçedeki gelecek zaman eki durumundaki -ga/-ge Eski Anadolu Türkçesinde ön sesteki /g ünsüzlerinin eriyip kaybolması ile -a/-e şekline dönüşmüştür. Ek bu ses değişikliğine paralel olarak bir görev dallanmasına da uğramış⁴, gelecek zaman ve gereklilik kiplerini gösterme görevi yanında, başka kip ve zaman gösterme göreviyle de kullanılmıştır. Yazımızda ekin bu görev değişikliğini örneklerle dayalı olarak belirtmeye çalışacağız. Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde istek eki -a/-e belli başlı şu görevlerde kullanılmıştır:

1. **Gelecek zaman.** Ek, Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde, gelecek zaman gösterme görevi bakımından eski canlılığını devam ettirmektedir.

Kıyâmet kopıcağaz bil hakîkat
Gelebek bigi tagıla bu insân (ÇN, 31)

"Kıyamet kopunca, şunu bil ki insanlar kelebek gibi dağılacaklardır."

Ecel câmu şarâbın çün içe sen
Düşe sen ayru kamu dostlaruñdan (ÇN, 53)

"Ecel kadehinin içkisini içince, bütün dostlarından ayrı kalacaksın"

Yaluñuzça yata sen sin içinde
Ne bilem şâd mı olur sen ya perişan (ÇN, 65)

"Mezarında tek başına yatacaksın, sevinçli misin yoksa perişan mı, nereden bileyim."

³ Mecdut Mansuroğlu, "Türkçe'de -gay/-gey Eki ve Türemeleri" adlı yazısında ekin yapısıyla ilgili olarak ileri sürülen belli başlı görüşler hakkında şu bilgileri vermektedir: "-gay, -ga ve -a, şekil ve kullanılışlarındaki yakınlıkları dolayısıyla, biri birleri ile ilgili görülme istenmekle birlikte, Türkçede -y düşmediği için, -gay > -ga > -a geçişi arasında münasebet bir türlü kurulamamıştır. Bu sebeptendir ki W. Bang Türkiye Türkçesindeki -a'nın -gay ve nadir olarak görülen -ay şekilleri ile münasebetli olamayacağını söylemiş, A. Caferoğlu -ga ekini -ga/-ge fiilden isim yapma eki ile bir tutmuş, J. Deny -a'nın -ga'dan çıktığını kabul etmiş ve A. von Gabain, yazıtlarda görülmediği için, -gay ekinin Uygurcanın nisbeten yeni mahsullerinde olabileceğini ileri sürerek, sonradan daha yaygınlaşan -ga'nın eski devirlerden beri görülen aynı şekildeki fiilden isim yapma ekinden başka bir şey olamayacağını, kendine eklenen bir -y ile isim fonksiyonunun kaldırıldığını kabul etmiş ve nihayet V. Kılıçoğlu -gay, -ga ve -a eklerindeki ortak fonksiyonları dikkate alarak bunlardan her üçünde de görülen a sesinin sorumlu olduğu sonucuna varmıştır. Görülüyor ki, üç ekin bir biri ile münasebetli olacağı üzerinde durulmuş ve hatta bu münasebetleri kurmak teşebbüsleri yapılmıştır. Fakat buna rağmen meselenin bilim için henüz çözüldüğü kabul edilemez." "Türkçe'de -gay/-gey Eki ve Türemeleri", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1968, s. 171-183.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Marzubannâme Tercümesi*, Ankara 1973, s. 167.

Pes biliün kim gelmedi hem gelmeye
Mustafa gibi kimesne dünyeye (MV, 4-39)

"Şunu iyice bilin ki Mustafa gibi birisi dünyaya ne geldi ne de bundan sonra gelecek."

Nice bir çalına bu tabl-ı heves (ETT, (Şîrâzi)126)

"Bu heves davulu ne zamana kadar çalınacak?"

Halâs olup ol şâhuñ şefkatiyle
Gireler cennete Hak rahmetiyle (RE, 159)

"O şahın şefkatiyle kurtulup, Hakkın rahmetiyle cennete girecekler."

Beyle yormuş düşini ol atası
Mısır milki senin ola kamusu (YZ, 980)

"Atası düşün 'bütün Mısır ülkesi senin olacak' diye yorumlamış."

Uçmaklık uçmakta kalalar tâ ebed
Tamulığa kimsene kılmaya meded (YZ, 941)

"Cennetlikler ebedî olarak cennette kalacaklar, cehennemliklere ise kimse yardım etmeyecek."

Maksud ol kim anda mü'min seçile
Kâfir olan düşe oda suçı-la (YZ, 939)

"Orada mümin olan seçilecek ve kâfir olan da suçundan dolayı ateşe girecek."

Ol bezirgan and içer söylemeyem
Kimdügin halka fâş eylemeyem (YZ, 393)

"O bezirgan, kim olduğunu halka açıklamayacağım ve söylemeyeceğim diye yemin eder."

Satıcak şöyle satasız ol kuli
Yetmeye bahâsına Mısruñ malı (YZ, 175)

"O kuli satacağınız zaman, öyle bir pahaya satacaksınız ki, onu almaya Mısır'ın malı yetmeyecek."

Bir kul alasin ucuz anda satun
Görkliü ola imrene seve cânuñ (YZ, 174)

"Orada ucuz bir köle satın alacaksın, bu köle çok güzel olacak ve sen onu çok seveceksin"

*Zakum ağacın bisleseñ yaz u kış
Sanur mısın andan **yiyesin** yimiş* (FS, 182)

"Zakkum ağacını yaz kış beslesen de ondan meyve yiyeceğini zannetme."

*Biz **olmayavuz** bağ güller vire
Otura kamu dostlar bir yire* (FS, 1005)

"Biz olmayacağız, fakat bahçede yine güller açacak, bütün dostlar bir araya toplanıp oturacaklar."

*Kuriya vü baş üstine **kona** toz
Diyesin ki hiç yog-ıdı anda göz* (FS, 996)

"Başın toprağa (mezara) konup üzerine toz toprak atılacak (başın öyle bir hale gelecek ki) onda hiç göz yoktu diyeceksin."

*Dirîgâ ki bizsüz nice rûzigâr
Bite güller ü **yarıya** nevbahâr* (FS, 994)

"Yazık! Nice zaman güller bitecek, taze bahar olacak, fakat biz olmayacağız."

*Dürîş aldanmayasın gözüñi aç
Ki **öldürmeye** sini susuz ü aç* (IN, 322)

"Gayret et aldanma, gözünü aç ki seni aç ve susuz öldürmeyecek."

***Dirile** ümmetüñde cümle âsî
Şefâ'at kılâsın bula halâsı* (IN, 252)

"Ümmetindeki bütün isyankârlar toplanacak, sen şefaata kılacaksın ancak o zaman kurtuluşa erecekler."

*... bu zahmetüñ râhatın sen **göresin** (göreceksin). (MT, 9^b1)
Gendüzün uyura vurdı ki ya'nî binüm için ne **diyeler** diyü. (MT, 26^b/2)
Beni yimekten sana ne fâide **ola**? (MT, 30^b/12)*

Yarın ki pâzişâhlık heybeti sende zâhir ola degme kez saña söylemege kolay **gelmeye**. (MT, 31^b/8)

Avratına eyitdi: Bu kuş hoş dut, gey sakla ki bu kuş evde ne görse baña eydivirtür. Avrat eyitdi: Nemüz **gözede** didi, illâ korkdı. (MT, 35^b/2-3)

Kanı ol düşmen ki şûh-çeşm ola tâ ki bana kendü 'aybumı **göstere**.
(GT, 49^a/13)

*Hem size dahi örtülü **kalmaya** (GT, 48^a/3)*

*Bu yüzüğüñ içinden her ki ok geçüre yüziük anuñ **ola**. (GT, 46^a/ 12)*

*Pes ne vakt kendiüzüñden geçüp Hakka **yitişesin** bilmezem. (GT, 76^b/7)*

*Şol kimesneyi ki sa'âdet kılıcı çeke ol nice **varmaya** (GT, 77^a/11-12)*

2. İstek. Arzu, istek ve dilek ifade eden şekil, kişinin kendi arzusu ile yapılan bir eylem niteliğindedir.

Ne kim ol aydursa anı kılunuz

*Kim **sevem** kamunuz anuñ için (SV -II /145-146)*

"O ne söylerse onu yapınız ki bundan dolayı hepinizi seveyim."

Ne ki vardur cihânda bildüreven

*Sini Hakdan tamâm **tolduravan** (SV-I/20)*

*Gözlerim ben **açam** ki gey göre sen*

Degmelerden neçe neçe sora sen (SV-I/1 9)

*Tanrı adın anuban **girem** söze*

Tâ ki ine Tañrıdan rahmet bize (YL, 1)

"Tanrıdan bize rahmet insin diye Tanrının adını anarak söze gireyim".

Anı bunda indeyelüm soralum düşün

Ol hod bize aydivirür görüşin (YZ, 35)

"Onu buraya çağıralım düşünü soralım; kendisi bize gördüğünü söylesin."

*Bunun düşü togru gelürse **n' idevüz***

Aytdılar geliñ bunı öldürevüz (YZ, 42)

"Bunun düşü doğru çıkarsa ne yapalım; dediler ki, gelin bunu öldürelim."

*Girü eve gelicek **aglayalum***

*Yusuf ı kurd kapdı baba **diyelim** (YZ, 59)*

Vir salavat tut kulak üş bu söze

(YZ, 106)

*Aytdı destur vir bana tâ kim **varam***

*Ne ki kurd var kamu bunda **getürem*** (YZ, 158)

*Hoca aydur aduñ ayt **bilem** seni
Yusuf aydur **aydam** añlagıl beni* (YZ, 391)

*O kişi aydur 'aybını ayduñ baña
Ayduñuz kim bahâsın **virem** size* (YZ, 213)

*Göresin ki eyle midür didüğim
Belüre ne deñlü emek yidiüğüm* (FS, 52)

*Döndiler Yehûdaya söylediler
Ko anı biz **öldürevüz** didiler* (YZ, 91)

*Sen eyle uyu yaticak bir yire
Ki mazlûm iñi kulaguña **ire*** (FS, 116)

"Öyle bir yere yatıp uyu ki mazlumun sesi kulağına ulaşsın"

*Dilüm şeş ki **aydam** şehâdet sözün
Gözüm aç ki **görem** sa'âdet yüzün* (FS, 1065)

"Dilimi çöz ki şehadet sözünü söyleyeyim; gözümü aç ki saadet yüzünü göreyim"

*Ne çâre kılam bilmezem **n'eyleyem**
Bu râzı eyit kim kime **söyleyem*** (SN, 1408)

"Nasıl bir çare bulayım, ne yapayım bilmiyorum; bana söyle, bu sırrı kime söyleyeyim?"

*Çerilere ugrar isem **turışam**
Başa baş dürişem ü hem **urışam*** (SN, 2392)

"Askerlerle karşılaşsam çarpışayım; baş başa çalışıp çabalıyayım ve vuruşayım."

*Geliñ hoş **geçelüm** ki bir gün ola
Göçevüz adumuz cihânda **kala*** (SN, 5100)

"Gelin hoş geçinelim, bir gün gelecek ki öleceğiz; bari cihanda iyi adımız kalsın."

*Ben ü sen turalum yola **düşelüm**
Öñümüze gelmez ise tuş **ölüm*** (SN, 2718)

Arayalum olduhça tag u yaban
Süheylüñi sen Nev-bahârımı ben (SN, 2719)

"Sen ve ben hemen kalkıp yola düşelim, eğer karşımıza ölüm çıkmazsa, bütün dağ ve yabanda sen Süheyl'ini ben de Nevbaharı'mı arayalım."

Çü biz 'aybuz tolu kanca gidevüz
Gerekmez ayruguñ 'aybın güdevüz (IN, 453)

"Kendimiz ayıp doluyuz, nereye gidelim; başkalarının ayıplarını söylemek doğru değildir.

Ecelden ger bulur-isem emân
Virem bu kıssadan bellü nişân (IN, 411)

"Eğer ecelden emin olursam bu kıssadan bir nişan vereyim."

Ne haddüm var seniñ medhüñ yazam ben
Nite kevser için kuyı kazam ben (IN, 258)

"Senin medhini yazmak haddim değil; kevser için nasıl kuyı kazayım?"

Yigrek oldur ki ilanı öldürem, gavgâsından emin olam. (MT, 47^a/7)

"Doğrusu şu ki yılanı ölüreyim ve onun kavgasından emin olayım."

...ben aña yavuz kasd kılmayam. (MT, 56^a/10)

Bu işde gey nazar ideyim, göreyim maslahat nice olur. (MT, 56^a/5)

Benüm râyum oldur ki Tavşancıl vilâyetine varavuz, anuñ hima-yeti kanadı altında diñlenevüz.. (MT, 62^b/11-12)

...bu nesneyi dimemekden ne fâyide olur, baña dahı buyurgıl, tâ ki ben dahı bilem. (GT, 47^a/1-2)

Bu bir yıl içinde hiç kimesne baña iltifât itmedi, tâ ki bir hizmetde bulunavuz. (GT, 33^a/11-12)

...maslahat oldur ki bunu uyur koyasız, durup gidevüz. (GT, 45^a/8-9)

Eğer eltim irişürse eteğin tutam. Veger elüm irmezse varam işiginde ölem. (GT, 50^b/13-14)

Tevbe olsun ki bu günden girü hutbe okımayam meğer aheste okıyam. (GT, 49^a/8-9)

3. **Şart.** İstek eki -a/-e'nin Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde şart fonksiyonu ile de kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu ekle kurulan şart cümleleri, bazan cümle başına, anlamı güçlendirmek üzere *ger*, *eğer* gibi şart edatlarından birini almaktadırlar, kimi zaman da -a/-e istek eki *ki* bağlama edatı ile kullanıldığında şart anlamı ifade etmektedirler.

Bu dünyâ bil ki sana bakî kalmaz
Eger milküñ ola Şam u Horasan (ÇN, 46)

"Eğer mülkün Şam ve Horasan da olsa bu dünya sana baki kalmaz."

Kıymetüñ artuk ola ay saña yastuk ola
Seve sini gök ü yer ger seve sen Tanrıyı (SV, VI-6)

"Sen Tanrıyı seversen yer ve gök seni sever; değerini artar ve ay da sana yastık olur."

Hayâl ile güle kıldugunu yüzüñ teşbîh
Görem kaçan ki cemâlünü şermsâr oluram (ETT, 197)

"Hayal ile güle benzettiğim yüzünü ne zaman görsem utanırım."

Kime ki derdümi eydem beniüm olur elemüm (ETT, 127)
"Kime derdimi söylesem, benim elemim olur."

Eliünden düşe hâtem n'ola iy can
Ki ola yine kuluñ ins ile cân (RE, 1330)

"Ey can, mühür elinden düşse ne çıkar; bütün insanlar ve cinler yine senin kulun olacak."

Nazar ger bulasın ehl-i nazardan
Ola cânuñ berî havf u hatardan (RE, 991)

"Eğer ehli nazardan nazar bulursan, canın korkudan ve tehlikeden beri olur."

Bu gün ger itmeyesin işümi râst
İdem yarın cezâ gününde der hâst (RE, 1635)

"Eğer bu gün işimi doğru yapmazsan, yarın ceza gününde işeyeceğim."

Eyitdi kim ol gönlek yırtuk ola
Ardı bütün ön eteği yırtula (YZ, 560)

"Dedi ki; eğer gömlek yırtıksa, arkasının sağlam ön eteğinin yırtılmış olması gerekir."

*Âşıkı kıldı beni uş inledüm
Kâşki yüzün göricek öleydüm* (FZ, 455)

"Beni âşık etti, inledim; keşke yüzünü görünce ölseydim."

*Ger iledem göresin bütler yüzün
Seni göre söyleye anlar sözün* (FZ, 430)

"Eğer seni götürürsem putların yüzünü görürsün; onlar seni görünce sözlerini söylerler."

*Eğer kullıguña makbul olavuz
Dilekten nitesi ma'zûl olavuz* (IN, 907)

"Eğer sana kullukta makbul olursak, dilekten nasıl uzak kalırız."

*Hevâya kılardı serçe pervâz
Yuvada gizlenürdi nice şehbâz* (IN, 764)

"Serçe havaya uçsaydı, nice doğan kuşu yuvasında gizlenirdi."

*Eğer bir dem bakaydı eğri turgay
Yidügin atmaca kılur-idi kay* (IN, 762)

"Eğer çayır kuşu bir an yan baksaydı, atmaca bütün yediğini kusardı."

*Bu gün yiğitliği çağı vü genci
Bağışlar ger ola Kârûn genci* (IN, 592)

"Bu gün gençlik ve yiğitlik çağıdır, eğer Karun hazinesine sahip olsa bağışlar."

*İlünde ne râhat göre bir kişi
Çü öz râhatuna düzesin işi* (FS, 79)

"Eğer sen yalnız kendi rahatını gözetirsen, ülkende kimse rahat etmez."

*Bezîrgâna çün şâh zulm üşüre
Yapar hayr kapusun ile şara* (FS, 107)

"Padişah tüccara zulmü musallat ederse, memlekete hayır kapısın kapamış olur."

*Ger ol tuta uzun geceyi diri
Halâyık yata uyuya her biri* (FS, 124)

"Eğer o (hükümdar), uzun geceleri uyanık geçirirse, halk da (rahat ile) yatıp uyur."

*Eger suçluya kahr u hüsm oladı
Kim anuñ elinden amân buladı* (FS, 7)

"Eğer suçluya kızıp kahretmiş olsaydı onun elinden kim kurtulabilirdi?"

Her kimüñ bir emin yirde yurdu ola (olsa) anda kifâyet kadarı dirlik bula; aña kanâ'at kılmayup artuk isteğe (isterse) ol kişi 'âkil olmaya ve ni'met kadrin bilmeye. (MT, 221^b/5-6)

Bir kişi kim bir işi çok işleye (işlerse) ol işde üstâz olur. (MF, 22^b/14)

Bir işi gey añlayu işleyesiz (işlerseniz) son ucu hacîl olmayasız. (MF, 22^b/11-12)

Her kim gendü kavin ağırlaya (ağırlarsa) gendüzin ağırlamış olur. (MT, 34^a/1)

Eger pâdişâh şefkati gölgesi bu zâif hâli üstine duta (tutarsa) ve keremliğin elüme vire (verirse) gölge gibi bu kapunun mülâzımı olam. (MT, 51^b/11-12)

Eger firîşte dîv ile otura (oturursa) vahşet ve hıyânet ve rîv ögrene. (GT, 71^b/3-4)

Deñiz fâyidesi eyü-y-idi eger mevc korkusu olmayaydı (olmasaydı). (GT, 56^a/11)

Muvahhid ki ayagina altun dökessin (dökssen) veyâhud başına kılıç urasın (vursan) kimseden ümîdi dahı korkusu olmaya. (GT, 78^b/6-7)

N'olaydı şunlar ki beniüm 'aybum isterler, yüzüñi iy gönül dııcı güzel görelerdi (görselerdi). (GT, 56^b/4)

Eger bir kişi harabâta vara (varsa) namaz kılmaga mensûb olmaz. (GT, 75b/11)

4. **Geniş zaman.** -a/-e istek ekiyle kurulan geniş zaman kesin geniş zamandan daha çok şimdiki zamana ve gelecek zamana kayan bir geniş zamandır.

*Kıymetüñ artuk ola ay sana yastuk ola
Seve sini gök ü yer ger seve sen Tanrıyı (SV, VI-6)*

"Sen Tanrıyı seversen yer ve gök seni sever; değerin artar ve ay da sana yastuk olur."

*Çü şîrâne nazar kıla gözünüñ
Elinden canı kirn ilte selâmet* (ETT, 127)

"Arslancasına bir bakışla bakınca, gözünün elinden canı kim kurtarabilir?"

*Nâcâr iderem sabr firâkına habîbüñ
Bir çâre bulam diyü anuñ çârelerinden (ETT, 727)*

"Onun çarelerinden bir çare bulurum ümidiyle sevgilinin firakına çaresiz sabrediyorum."

*Hudâ çün güre anun şefkatini
Bağışlaya bu âsî ümmetini (RE, 158)*

"Tanrı onun şefkatini görünce, bu asi ümmetini bağışlar."

*Ne ola hâlüm ol demde emîrüm
Ki olmaya 'inâyet dest-gîrüm (RE, 1287)*

"Ey efendim, elimden tutanım, yardım edenim olmazsa, o vakit halim nasıl olur?"

*Eger bir kişi itmez ise sefer
Müsâfirler aña dimeyeler er (FS, 848)*

"Eğer bir kişi seyahate çıkmamış ise, seyahate çıkmış olanlar ona adam demezler."

*Veger çok yiye çün bakalar aña
Bogaz yesiri ad dakalar aña (FS, 843)*

"Eğer (bir kimse) çok yese, ona bakarlar ve 'obur, boğazının esiri' diye ad takarlar."

*İlini 'imâret düşünde göre
Şu kim illinüñ hâtırını ıra (FS, 88)*

"Halkın gönlünü inciten (hükümdar), ülkesinin bayındır olmasını ancak düşünde görür."

*İşitmeyesin yoksuluñ âhını
İrürdüñ göge köşk dergâhını (FS, 115)*

"Yoksulun inlemesini işitmezsin, çünkü köşkünün dergâhını göge çıkarmışsın."

*Yavuzluğu görmeye eyelük iden
Ya eyelük nite gele yavuzdan (FS, 173)*

"İyilik yapan kötülük görmez; peki kötü kişiden iyilik nasıl gelir?"

*Kılıç ehli çadır içinde nite
Yaluncak oluban kösile yata* (FS, 280)

"Kılıç çalan yiğitler, çadır içinde soyunarak uzanıp nasıl yatarlar?"

*Beni şimdi düşmen iderse esîr
Bulunmaya bir dostum u destgîr* (FS, 309)

"Beni şimdi düşman esir edecek olsa, yardımına koşan bir dostum bulunmaz."

*Birini sevmeye birini seve
Uş bu söz peygambere yaramaya* (YZ, 974)

"Birini sevip birini sevmemek, işte bu söz peygambere yakışmaz."

*Yusuf eydür atamız dirsiz nebî
Peygamberler kaçan kıla bunuñ gibi* (YZ, 973)

"Yusuf (peygamber) şöyle soruyor: Babamız peygamberdir diyorsunuz, peki peygamberler nasıl böyle davranırlar?"

*Yimegi vü içmegi unıdalar
Çün seniñ yüzüñi bakup göreler* (YZ, 841)

"Bakıp senin yüzünü görünce, yemeyi ve içmeyi unuturlar."

*Döndi bunlar söyledi eytdi baba
Biz var iken kurd anı kaçan kapa* (YZ, 50)

"Bunlar dönüp babalarına şöyle dediler: Baba, biz varken onu nasıl kurt kapar?"

*Yohsa getirmezseñüz ol kurdı siz
Du'â kılâm kamu helak olasız* (YZ, 151)

"Eğer o kurdu getirmezseniz, (Tanrıya) dua ederim ve hepiniz helak olursunuz."

*Şöyle döger kim sanasın öldürür
İledür girü deveye bindürür* (YZ, 242)

"Öyle bir döver ki sanki öldürtüyor zannedersin; sonra götürüp yeniden deveye bindirir."

'Âşık olur bir nazarda surete
'Âşık olan nice **uyuya** yata (YZ, 330)

"Bir görüşte (o) resme âşık olur; âşık olan kişi nasıl yatıp uyuyabilir?"

Eger lutfuñ elin bir dem **açasın**
Cihâna rahmetüñ suyun **saçasın** (IN, 116)

"Eğer iyilik elini bir dem açarsan, bütün dünyaya rahmet suyunu saçarsın."

Cihânda **olmaya** söylenmedük söz
Güzel yokdur kim anı görmedi göz (IN, 492)

"Dünyada gözün görmediği güzel olmadığı gibi, söylenmedik söz de olmaz."

Eger rezmini görse Rüstem-i Zâl
Önünde baş **koyadı** şöyle kim dâl (IN, 584)

"Rüstem-i Zâl, eğer onun cengini görmüş olsaydı, önünde iki büklüm olup baş eğdi."

Korkuram kim bu mekr ve hîle birle kim yiglik ve artukluk itersiz ve dahu şermsarlığa **ugrayasız** (uğrarsınız). Anuñ 'aybın isteyüp 'aybunuz **açasız** (açarsınız). (MT, 22^b/2-3)

...kâhellik itme, her ne tedbîr ki kılduñ ümîzdür ki takdîre muvâfik gelüp maksûda **irevüz** (erişiriz). (MT, 31^b/5)

Kardaş bu sözün girçeğin nice bilevüz ve bunuñ 'alâmeti nice **ola** (olur)? Eyitdi: 'Alâmeti oldur kim **gele** (gelir), katuñda baş aşaga bırakup **otura** (oturur). Bayağılayın **açılmaya** (açılmaz), zira hâindür. (MF, 33^b/5-6)

Eger gelürseñüz hergiz ziyân olmaya hoş **olasız** (olursunuz) ve kimseden dahu güç **görmeyesiz** (görmezsiniz). (MT, 36^b/5)

Eger katına varsan, hâlüñi 'arz itseñ, şâyed ki saña bir 'atâsı **irişeydi** (ulaşırdı). (GT, 35^a/15)

'Âlemde hergiz kimse kendü câhilliğine ikrâr itmiş degüldür; meger şol kimesne ki meclisde biregü sözünü henüz düketmedin ol söze **başlaya** (başlar). (GT, 47^b/10-11)

Eger irâdet göziyile dîve nazar kılrsa, gözine kerrübîlerden firîşte **görine** (görünür). (GT, 50/2)

İy 'âkil! Şol dostdan el yugıl ki düşmenleriüñle otura tura (oturup kalkar). (GT, 68^b/6)

5. Şimdiki zaman. İstek eki -a/-e'nin az da olsa şimdiki zaman göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

*Bini ol hâslar bile kim ben neyem
Anları sevenleri ben gey sevem (SV, II-144)*

"Benim ne olduğumu o yüce kişiler biliyorlar; onları sevenleri ben çok seviyorum."

*Düriş yoksulı sakla vü apıla
Ki dervîş-ile-pâdişâh yapıla (FS, 82)*

"Yoksul kişileri koruyup götüllerini hoş tut, çünkü padişah bunlar sayesinde padişahlık yapmaktadır."

*Neçün suçluya vurasın had ahî
Çü suçlusın ancılayın sen dahi (FS, 868)*

"Ey kardeş, niçin suçluya had (değneği) vuruyorsun, oysa ki sen de onun kadar suçlusun."

*Şol içi karañunuñ ne taş bagrı var
Ki karıncanuñ göñlin isteye tar (FS, 330)*

"Şu kara kalplinin ne taş yüreği var, çünkü bir karıncanın gönlünün dar olmasını (incinmesini) istiyor."

*Çü zulm eyleyesin gözetme anı
Ki eylüg-ile kimse aña seni (FS, 216)*

"(Eğer başkalarına) haksızlık yapıyorsan, hiç kimseden seni iyilikle anmasını bekleme."

*Vezir eydür geleli biş gün ola
Ken'andan geldiler buğday ala (YZ, 960)*

Vezir, 'Kenan diyarından buğday almak için geldiler ve geleli beş gün oluyor' dedi."

Geyik eyitdi: Şek degül kim sizüñ sâyeñüzde dükeli âfetden emîn olavuz (oluyoruz, olmaktayız). (MT, 38^a/2-3)

...nice müddet içinde revâ midur ki bir âdem gönderüp hâtırmuz sormayasın (sormuyorsun). (GT, 51^b/12-13)

Eger bilesin (biliyorsan) ki bir haberi dimekle gönül yıkılır, sen anı dimegil ki ayruk kişiler diyeler. (GT, 70^a/4)

Şol işden hazer kıl ki anı saña düşmen kulavuzlaya (kılavuzluyor) (GT, 69^a/8)

Şol kimesne ki Kur'ân haberine inanmaya (inanmıyor), onun cevâbı oldur ki cevâb vermeyesin. (GT, 47^b/2)

6. Emir. Kararlı bir dilek ifade eden isteğin, yerine göre emir ifadesine yaklaştığı görülmektedir. Nitekim istek kipinin teklik ve çokluk 3. şahısları bugün eskimiş sayılıp yerlerine emir kipinin 3. şahısları kullanılmaktadır.⁵

*Göresin ki eyle midür didüğüm
Belüre ne deñlü emek yidüğüm (FS, 52)*

"Gör, bak söylediğim öyle mi; (bu konuda) ne kadar emek çektiğim ortaya çıksın."

*Ne eylük tevakku' ide ol kişi
Ki ardınca karış ola yoldaşı (FS, 152)*

"Ardından beddua ile anılan kişi (kimseden) iyilik beklemesin."

*Bu yolda azıtmaya ol kendüzün
Ki elden komaya kulavuz izin (FS, 19)*

"Bu yolda (Hz. Peygamberin yolunda) olan kişi kılavuz izini bırakıp kendini yoldan çıkarmasın."

*Tamunuñ anahtarıdur bilesin
Namâzuñ ki halkı görüp kılasın (FS, 590)*

"Eğer namazı halka (dindar) görünmek için kılıyorsan, bunun cehennem (kapısının) anahtarı olduğunu bil."

*Sultân didi çün ki eve varasız
Kardaşñuz alubanı gelesiz (FZ, 1005)*

"Sultan dedi ki, eve varınca kardeşinizi de alıp geliniz."

*Yusuf eydür Ken'âna çün varasın
Selâmum benden aña degüresin (YZ, 677)*

"Yusuf şöyle söyler: Kenan'a varınca benden ona selâm götür."

⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1990, s. 470.

Uş bu sözde bir hikâyet var dahu
Eydeyüm iş idesin anı dahu (YZ, 677)

"Bu sözde bir hikâye daha var; söyleyeyim onu da işit."

Olmaya kim söyleyesin dahıya
İşide düşüñi saña kahıya (YZ, 26)

"Sakın başkasına söyleme; (çünkü) düşünüyü işitince sana kızar."

Didi şeh duriş olduğınca imkân
Ki bu derdümüze irişe imkân (IN, 859)

"Şeh şöyle dedi; imkân olduğunca uğraş ki bu derdimize derman erişsin."

Zamîrûñden geçen maksûduñı hak
Dileğüm oldurur kim kıla mülhak (IN, 609)

"Dileğim şu ki, içinden ne geçiriyorsan Tanrı onu sana mülhak kılsın (versin).

Bir iş kim soñu peşimânlık ola anı işlemege ivmeyesin (acele etme). (MF, 31^b/14)

...ve her ne kim işidesin eyüden yavuzdan tızcek hükm itmeyesin (karar verme) tâ ol işün hakikatın bilmeyince. (MT, 31^b/13)

Eger cevâb virmese dindân öldüreler (öldürsünler). (MF, 24^b/4-5)

Bu işe sıdk-ıla ikdâm idüp sözüñ hak-içün olsun, garaz ve rişvet-içün olmasun kim işüñ ilerü vara (varsın) ve sözüñ girü kalmaya (kalmasın). (MF, 34^b/5-6)

Zamân-ı evvelde bir pâdişâh bir esîri buyurdu ki depeleyeler (öldürsünler). (GT, 6^a/1)

Eger bilesin ki bir haberi dimekle gönül yıkılır sen anı dimegil ki ayruk kişiler diyeler (desinler). (GT, 70^a/4)

Bir dostı ki cemî'-i 'ömürde hâsıl itmiş olasun, zinhâr sakın bir dem içinde göñlin yıkmayasın (yıkma). (GT, 73^a/13-14)

Bir taş ki bunca yıllar içinde la l olmuş ola, sakın ki bir nefesde taş-ıla sımayasın (kıрма). (GT, 73^b/1)

7. Gereklilik. -a/-e istek ekini alarak kurulan fiiller, çoğu zaman, *gerek, gerekdür* kelimeleri ile kullanıldıklarında, istek kipinden çıkıp gereklilik kipine dönüşmektedirler. Bunun yanında, istek eki -a/-e ile kurulmuş fiillerin

gerek, gerekdür kelimelerini almadan da gereklilik göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

*Yavuz sanmaya kardaş kardaşına
Hakikatdur bu söziüm baña inan* (ÇN, 3)

"Kardeş kardeşi hakkında kötü düşünmemeli; bu söziüm gerçektir bana inan."

Kim baña ayda sen "senüñven cân" (SV, XXI-9)

*Safâ yolına Sa'dî ol kim gire
Gerek Mustafânuñ suyunca vara* (FS, 20)

"Ey Sadi, safa yoluna giren kişi Mustafa'nın izinden gitmelidir."

*Gerek söz ola ma'niliü vü oñat
Tefâvüt degül dir ise Türk ü Tat* (FS, 35)

"Söz anlamlı ve yararlı olmalıdır; (böyle olduktan sonra onu) Türk'ün veya Türk'ten başkasının söylemesi fark etmez."

*Bir ağaç ki yimişini diresin
Gerek beslemegine cân viresin* (FS, 773)

"Eğer bir ağaçtan meyve topluyorsan (yiyorsan), onu beslemeğe can vermelisin."

*Sen arduınca şol resme söyle söziüm
Ki utanmayasın göricek yüziüm* (FS, 730)

"Ardım sıra öyle konuşmalısın ki, yüzüme karşı konuşunca da utanmalısın."

*Eytdi kim ol gönlek yırtuk ola
Ardı bütün ön eteği yırtıla* (YZ, 560)

"Eğer gömlek yırtıksa arkası sağlam ön eteği yırtılmış olmalı, dedi."

*Zelha eydür n'eyledüñ bunlara sen
Ne sebebden sındı bunlar diyesin* (YZ, 439)

"Zeliha 'bunlara sen ne yaptın, bunlar niçin kırıldı, söylemelisin' diye sordu."

*Eytdiler kim nice gördün düşi sen
Gördüğüñ düşi gerek kim eydesin* (YZ, 38)

"Dediler ki düşü nasıl gördün, bu gördüğün düşü anlatmalısın."

*Ve ger olmaz ise sabr idesin sen
Ne lâzım nefsiüne cebr idesin sen* (IN, 858)

"Nefsini zorlamaman gerekmez, eğer olmuyorsa sabretmelisin."

*Göñül sîmurg için kim kıla lâfi
Gerekdür kim tolana Kûh-ı Kâfi* (IN, 559)

"Gönül simurgu hakkında konuşan, Kaf Dağını dolanmalıdır."

*Kim uş bu nev-'arûsa sen yiñi ton
Gerekdür biçesin gâyetde mevzun* (IN, 414)

"Bu yeni geline sen, gayet düzgün yeni elbiseler biçmelisin."

*Çün göñül murâdı hâsıl olmaga yüz dutduñ gerekdür kim sâbit ka-
dem olasın ve hiç korkmayasın* (MF, 31^b/6)

...ammâ ben bu ilanı gerek bâgubân eliyile öldürem. (MT, 22^a/8)

Vâcibdür ki pâzişâhlar 'aybın saklayalar. (MT, 26^b/7)

*Bu dünyâ ki âhiret ekinidür harâb koyup gitmege revâ
görmeyesin.* (MT, 67^b/1-2)

Dervîş gerekdür ki ne deñlü güç görse tahammül ide. (GT, 30^b/6)

*Bir bahul kişiniñ oğlu rencûr oldu ve dostları sora geldiler ve eyitdi-
ler: gerekdür ki kurbân idesin ve hatmler okıdasın.* (GT, 60^b/5)

'Âlim ki câhiller arasına düşe gerekdür ki 'izzet ummaya. (GT, 72^b/11-12)

8. **-ınca zarf fiili anlamında.** -a/-e istek eki çü, çün, çün ki, kaçan, kim, ki gibi bir takım edatlarla kullanıldığında -ınca zarf fiilinin ifade ettiği anlamı vermektedir. Bazı örneklerde bu edatlar olmadan da aynı anlamı ifade ettiği görülmektedir.

*Ol ruh-ı serv-kad çü benimle revân ola
Aydur gören ne baht ki ten bir revân iki* (ETT, (Atâyî), 127)

"O servi boylu güzel benimle yürüyünce, görenler, 'ne talih, bir vücutta iki ruh' derler."

*Göñül bir yire kim vara nigâruñ cüst ü cüynda
Yaşumdur pîşrev endûh ü âh ü nâle tâbi'dür* (ETT, 206)

"Sevgiliyi ararken gönül bir yere varınca, en önde giden göz yaşımıdır, sıkıntı, feryat, inilti ona tabidir."

Gül hayâdan kızarur dost çü güzlâra gele
Kendüden serv gider yâr çü reftâra gele (ETT, (Atâyî), 183)

"Dost güzlâra gelince gül utancından kızarır; sevgili yürümeye başlayınca servi kendinden geçer."

Şîrâzî çün ki defter-i cândan haber vire
Dilden gerek bu tercümeye tercemân dahi (ETT, (Şîrâzî), 218)

"Şirazi can defterinden haber verince, bu tercümeye de gönülden bir tercüman gerek."

Ra'yyet çü güç göre kaçır kayar
Şahuñ zulmi çavın cihâna yayar (FS, 93)

"Halk haksızlık görünce (padişahın) uzaklaşır ve onun zulmünün ününü her tarafa yayar."

Çü fitne kopa savaşa düz yatuñ
Ki kinlüye olur hata şefkatüñ (FS, 244)

"(Biriyle) arada fitne çıkınca, (onunla) savaşa hazırlan. Çünkü kin tutan kimseye şefkat gösterip dost olmak hatadır."

Ne giñişlik ola ol ilde i yâr
Ki şâhdan ola yoksuluñ gönli tar (FS, 89)

"(Bir ülkede) yoksulun gönlü hükümdardan dolayı dar olunca, o ülkede genişlik ve ferah olmaz."

Çün Muhammed şefâ'atcimüz ola
'Aceb midür Hak size rahmet kıla (YZ, 821)

"Şefaatçimiz Muhammed olunca, Tanrının size rahmet kılmasına şaşılır mı?"

Çün ki bunlar işideler ol adı
Arturalar ağlamagı feryâdı (FZ, 775)

"Bunlar o ismi duyunca, ağlamayı ve feryadı artırırlar."

Siz varasız dümügesiz oyına
Korkaram kim Yusufuma kurt yöne (FZ, 49)

"Siz varıp oyuna dalınca, Yusufuma kurdun yönelmesinden korkuyorum."

*Hudâ çün göre anuñ şefkatini
Bağışlaya bu 'âsî ümmetini* (RE, 158)

"Tanrı onun şefkatini görünce, bu âsi ümmetini bağışlayacak."

*Çü katre bahre vara gevher olur
Türâb iksîre irişe zer olur* (RE, 955)

"Katre denize uluşınca inci olur; toprak iksire erişince altın olur."

*Çün anuñ i'tikâdı seniñ hakkuñda böyle ola degül kim onun
dostlığı bir garaz-ıçun ola.* (MF, 33^a/12)

*Hoca çün perî-sûretlü kul-ıla oynamaga ve gülmege karışa, 'a-
cebdir ki ol hoca gibi hükm ide ya bu kul gibi anuñ nazın çeke.*
(GT, 50^a/10)

Tabîb bir hasta-ı dermândeyi çün ki göre elin eline urur. (GT, 58^a/11)

Atlas u kimhâ zîşt olur ol vakt ki çirkin gelin giye. (GT, 31^a/7)

*Çün ki kişiye az yimek tabî at ola açlık zahmetine ugrayıcak âsân
tutar.* (GT, 34^a/11-12)

9. **-ıp zarf fiili anlamında.** İstek eki *-a/-e*'nin kimi durumlarda bağlama zarf fiili *-ıp, -ip, -up, -üp* göreviyle kullanıldığı da görülmektedir. Genellikle istek eki ile kurulmuş iki çekimli fiil yan yana geldiğinde önceki fiil bağlama zarf fiili göreviyle kullanılmaktadır.

Gidem ben seni nite koyam gidem (SN, 2144)

"Ben seni nasıl bırakıp gideyim."

*Ger ol tuta uzun giceyi diri
Halâyık yata uyıya her biri* (FS, 124)

"Eğer o (padişah) uzun geceyi uyanık geçirse, halk da (rahat bir şekilde) yatıp uyur."

*Pâdişâh kerim gerekdür, tâ ki sipâh katına dirile ve nî 'amet ge-
rekdür ra'iyet emîn ola (olup) olura.* (GT, 12^a/11)

*Giçen uçmaga gire yiye kebâb
Giçemeyen oda düşe göre 'azâb* (YZ, 933)

"(Sıratı) geçen cennete girip kebab yiyecek; geçemeyen ateşe düşüp azap görecek."

Dün ü gündüz âh iderdi aghlayu
Yusuf işide esirgeye diyü (YZ, 870)

"Yusuf işitip esirgesin diye gece gündüz ağlayarak inlerdi."

Siz varasız dümügesiz oyuna
Korkaram kim Yusufuma kurt yöne (YZ, 49)

"Siz varıp oyuna dalınca, Yusufuma kurdun yönelmesinden korkuyorum."

Bir arada beni pinhân ideydüm
Kimesne görmedin koyam gideydüm (IN, 536)

"Bir yerde kendimi gizleseydim (ve) kimse görmeden çekip gitseydim."

Getür meydâna tâ ehl-i basîret
Görelər kılalar lutf-ile himmet (IN, 419)

"Ortaya çıkar ki, basiret ehli onu görüp himmet etsinler."

Şu bir sivri siñek kim sehl yile
Tahammül kılmaya kaç a vü,yile (IN, 54)

"Bir sivri sinek, şu basit rüzgâra dayanamayıp kaçar."

10. -an/-en sıfat fiili göreviyle. İstek eki -a/-e, bağlama zamirleri *ki, kim* ile birlikte kullanıldığında -an/-en sıfat fiilinin ifade ettiği anlamı vermektedir.

Ol rahîmdür rahmet ider kulına
Şol kula kim buyrugında bulına (YZ, 4)

"O çok merhametlidir, emrini yerine getiren kullarına merhamet eder."

İlini imâret düşinde göre
Şu kim illinüñ hâtırını ıra (FS, 88)

"Halkın gönlünü inciten (hükümdar), ülkesinin bayındır olmasını ancak düşünde görür."

Safâ yolına Sa'dî ol kim gire
Gerek Mustafânuñ suynca vara (FS, 20)

"Ey Sadi, safâ yoluna giren kişi Mustafa'nın izinden gitmelidir." (Safa yoluna ancak Mustafa'nın izinden gidenler girecektir)

*Son ucı işitdün ki vardı yile
Ne bahtlu ol kim bu sırrı **bile*** (FS, 72)

"Sonunda (her şeyin) boşa gideceğini duydun; bu sırrı bilen kişi ne talihli kişidir!"

*Bayık bil ki kızlık ile katı kış
Aña kim **ola** mâlı key sehl imiş* (FS, 129)

"Şunu iyi bil ki; kıtlık ile geçen şiddetli kış, malı olan kimseye çok kolay gelir."

*Temennâdur çalabdan lutf ü ihsân
Ki **kıla** işlerümüz cümle âsân* (IN, 546)

"İyilik ve yardım, bütün işlerimizi kolaylaştıran yüce Tanrıdan dileğimizdir,"

*Şu kim hoş-hulk **ola** ehl-i nazar ol
Göre bu sözleri hemçün şeker ol* (IN, 479)

"İyi huylu olan kişi nazar ehlidir ve bu sözleri şeker gibi görür."

*Her ki cevâbda tîz **ola** diline hatâ söz gelür.* (GT, 71^b/1)

"Cevabda acele eden kişi yanılır."

*Her ki yavuzlar-ıla **otura**, lâ-cerem eylük görmeye.* (GT, 71^b/2)

"Kötülerle oturan kişi şüphesiz iyilik görmez"

*Cömerd ki **yiye** ve **yidüre**, ol 'âbidden yigdür ki oruç **tuta** ve bulduğun **gizleye**.* (GT, 73^b/2)

"Yiyen ve yediren cömert, oruç tutan ve bulduğunu saklayan âbidden daha üstündür."

*Her işde kim zaruret **olmaya** anı işlemekten sakınmak gerek.* (MT, 41^b/7)

"Zaruret olmayan işleri işlemekten sakınmak gerek.

11. **-makt-mek; -ma/-me** isim fiil göreviyle. İstek eki **-a/-e** bağlama edatı **ki** ve **kim** ile kullanıldığında **-makt-mek; -ma/-me** isim fiillerinin ifade ettiği anlamı vermekte ve sebep bildirmektedir.

*Tevazu' eyle bunda hâs u 'âma
Kim anda **olmaya** sen zâr u giryân* (ÇN, 83)

"Orada zar u giryân olmamak için burada herkese alçak gönüllü davran"

*Dilerseñ kim **olasın** anda makbûl*
Belâ vü mihnete sabr it muî' ol (RE, 1233)

"Eğer orada makbul olmak istiyorsan, belâ ve sıkıntıya katlan ve itaatkâr ol."

Dilersen ki iresin cân-ı cana
Dil ü cân-ile meyi itme cihâna (RE, 2062)

"Canlar canına kavuşmayı istiyorsan, dünyaya gönülden bağlanma."

Bunda geldi onumuz uş tapuda
*Evde kaldı birimiz. kulluk **ide*** (YZ, 971)

"Onumuz buraya geldi işte huzurundayız; birimiz de hizmet etmek için evde kaldı."

Vezîr eydür geleli biş gün ola
Ken'andan geldiler buğday ala (YZ, 960)

Vezir, 'Kenan diyarından buğday almak için geldiler ve geleli beş gün oluyor' dedi.

*Eydiler sabr eyle **iresin** aña*
Sabr iden hayra irer öñdin soña (YZ, 365)

"Dediler ki ona kavuşmak için sabreyle; sabreden er ya da geç hayra kavuşur."

*Gitdi tabîb geldi dâyesi **göre***
*Zelhanuñ derdi nedür anı **sora*** (YZ, 452)

"Tabip gidince, dâyesi Züleyha'yı görmeye ve derdinin ne olduğunu sormaya geldi."

*Dilerseñ kim kızum **virem** saña*
Kişi gelsün dileyü benden yaña (YZ, 353)

"Kızımı sana vermeme istiyorsan; birisi onu benden istemeye gelsin."

Siz varasız dümügesiz oyına
*Korkkaram kim Yusufuma kurt **yöne*** (YZ, 49)

"Siz varıp oyuna dalınca, Yusufuma kurdun yönelmesinden korkuyorum."

*Dön imdi bunda anuñ yarağın gör
Ki saña yarı kıla Hayy ü Sübhân* (ÇN, 55)

"Hayy ü Sübhân'ın sana yardım etmesi için gel sen burada onun hazırlığını yap."

*Dilemez k'ola perişan saçınınuñ silsilesi
Bu gönül anuñ-içün bâd-ı seherden gizler* (ETT, (Hümâmî), 197)

"Saçının silsilesinin perişan olmasını dilemez; bu yüzden de gönül onu seher rüzgârından gizler."

*Dilemez gölgeñi kim yanuña düşe yürüye
Seni dîvâne gönül gör ki nelerden gizler* (ETT, (Hümâmî), 197)

"Gölgenin yanına düşüp yürümesini istemez; gör bak bu deli gönül seni nelerden gizliyor."

*Yaramaz ki yoksulu öldüre şâh
Ra'yyet olur şâha püşt ü penâh* (FS, 90)

"Hükümdarın yoksulu (ahaliyi) öldürmesi doğru değildir; çünkü halk hükümdara dayanak ve sığınak olur."

*Dilersen degürmeye hasmuñ güzend
Ur eylüg-ile dili ucına bend* (FS, 236)

"Düşmanın zarar vermemesini istiyorsan, iyilikle ağzını bağla."

*Getür elüñi emânet dutuşalum ve and iç ki bu kavlden dönme-
yesin.* (MT, 63^b/2)

"Elini getir tutuşalım ve bu sözden dönmemek için yemin et."

'Avrat dostun alup geldi ki aş yiye. (MT, 53^b/13)

"Kadın yemek yemek için dostunu alıp geldi."

Ev kapusun açdılar ki buları çıkaralar (GT, 34^a/4-5)

"Bunları çıkarmak için evin kapısını açtılar."

...şimdi şöyle hükm itdiler ki depeleyeler. (GT, 36^a/8)

"Şimdi öldürmeye karar verdiler."

12. İhtimal. İstek kipi Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde *ihtimal*, *sakınca* anlamıyla da kullanılmaktadır. Esasen istek kipinin ifade ettiği kavramda "acaba, belki, mümkündür" gibi kelimelerin ifade ettikleri anlamlar da

bulunmaktadır.⁶ İsteğin bu görevi genellikle *ol-* fiilinin 3. şahıs olumlu ve olumsuz çekimlerinde *bolay ki*,⁷ *bola ki*, *ola*, *ola ki*, *ola kim*; *olmaya*, *olmaya ki*, *olmaya kim* şekillerinde görülmektedir. Bu haliyle istekli şekil, bir çekimli fiilden ziyade, bağlaç niteliğinde görünmektedir.

Bolay ki âhum göre esirgeye
Özi göyne baña bir kez söyleye (YZ, 877)

Eytdiler Yusuf bizi dahı dile
Bolay ki melik sözüñ kabul kıla (YZ, 753)

Anuñ için urdum anı zindâna
Sever idüm itdüm bolay ki döne (YZ, 746)

Korkutgıl bunu bu dem vur zindana
Bu yavuz işden bola kim bu döne (YZ, 557)

Ola kim bir nazar kâfi kılasın
Mükedder gönliümi şâfi kılasın (IN, 261)

...*ola kim anı añup baña mazarratı degmeye.* (MT, 32^a/12)

...*olmaya kim bizüm işimiz dahı ancılayın ola.* (MT, 23^b/1)

Hiç kimse-y-ile söz ve kelecı itme olmaya ki aduñ yavuz ola.
(MT, 35^b/8)

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Eski Türkçedeki *-ga/-ge* (*-gay/-gey*) eki Batı Türkçesine geçerken ses değişmesine uğrayarak *-a/-e* haline geçmiştir. Ek bu ses değişikliğinin yanında fonksiyon da değiştirmiş ve istek eki durumuna geçmiştir. Ancak yalnızca istek için kullanılmayıp gelecek zaman, gereklilik, dilek-şart, geniş zaman, şimdiki zaman, emir fonksiyonlarıyla da kullanılmıştır. Ayrıca isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil anlamlarını da ifaden eden istek eki, "*acaba, belki, mümkündür, inşallah; sakın ha*" gibi kavramların ifade ettiği anlamları da bünyesinde taşıyarak 'ihtimal, maksat ve sakınca' da göstermektedir. Bu durum, *-a/-e* istek ekinin çeşitli kiplere ait görevleri üzerinde taşımak suretiyle bir görev zenginliğine sahip olduğunu gösterdiği gibi, aynı

6 Vecihe Kılıçoğlu, "Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar", *TDAY-Belleten 1953*, Ankara 1953, s. 182.

7 İstek ekinin *-gay /-gey* ekinin baştaki *g/-g* ünsüzü ile sondaki *-y* ünsüzünün düşmesi sonucunda *-a/-e* haline geldiği kabul edilmektedir. Ancak ekin *bolay ki* tabirinde sonundaki *-y* ünsüzünü düşürmeden *-ay/-ey* biçiminde de kullanıldığı görülmektedir. Bu şeklin yalnızca Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde değil, 18. yüzyıla kadar Anadolu Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir. (bk. *Tarım Sözlüğü*, I, Ankara 1963, s. 635-636.)

zamanda kullanılışında tam bir durulmanın meydana gelmediğini ve karışık bir nitelik taşıdığını da göstermektedir.

Kısaltmalar

- ÇN : Ahmed Fakih, *Çarhnâme* (hzl. Mecdut Mansuroğlu), İstanbul 1956.
 ETT : Faruk K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin- Sözlük*, İstanbul 1977.
 FS : Şeyh Mes'ûd b. Osman, *Ferhengnâme-i Sâ'dî Tercümesi*, (Musahhihi: Kilisli Muallim Rifat), İstanbul 1340-1342.
 GT : Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, *Gülistan Tercümesi, Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük*, (hzl. Mustafa Özkan), Ankara 1993.
 IN : Mehmed, *Işk-nâme*, (hzl. Şedit Yüksel, İnceleme-Metin), Ankara 1965.
 MT : Sadrüddin Şeyhoğlu, *Marzubân-Nâma Tercümesi*, (hzl. Zeynep Korkmaz), *İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara 1973.
 MV : Süleyman Çelebi, *Mevlid*, (hzl. Ahmet Ateş), Ankara 1945.
 RE : Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2633.
 SN : Mes'ûd b. Ahmed, *Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*, (hzl. Cem Dilçin), Ankara 1991.
 SV : Mecdut Mansuroğlu, *Sultan Veledin Türkçe Manzumeleri*, İstanbul 1958.
 YZ : Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha*, (Nakleden: Dehri Dilçin), İstanbul 1946.

Kaynaklar

- AKALIN, Mehmet, (Tercüme eden), *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara 1988.
 ATEŞ, Ahmet, *Süleyman Çelebi, Mevlid*, Ankara 1945.
 BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1990.
 DENY, Jean, *Türk Dili Grameri - Osmanlı Lehçesi-* (terc. Ali Ulvi Elöve), İstanbul 1943.
 Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 2633.
 DİLÇİN, Dehri, *Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha*, İstanbul 1946.
 DİLÇİN, Cem, *Mes'ûd b. Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara 1991.
 EMRE, Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1945.
 ERASLAN, Kemal, *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul 1980.
 ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig Grameri*, Ankara 1984.
 ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, 22-23 Ekim 1993*, Ankara 1993. s. 61- 72.
 ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1972.
 GABAİN, A. von, *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden 1974.
 HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, Ankara 1997.
 HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara 1996.
 KILICOĞLU, Vecihe, "Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar", *TDAY-Belleten*, 1953, Ankara 1953, s. 181-196.

- Kilisli Muallim Rifat, *Ferhengnâme-i Sâdî Tercümesi*, İstanbul 1340-1342.
- KORKMAZ, Zeynep, "Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVIII/1-2 (Ankara 1959), s. 159-168.
- KORKMAZ, Zeynep, *Sadriüddin Şeyhoğlu, Marzubân-Nâma Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara 1973.
- MANSUROĞLU, Mecdut, "Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1968, s. 171-183.
- MANSUROĞLU, Mecdut, "Türkçede -gu Ekinin Fonksiyonları", *TM*, X (1953), s. 341-348.
- MANSUROĞLU, Mecdut, *Ahmed Fakih, Çarhnâme*, İstanbul 1956.
- MANSUROĞLU, Mecdut, *Sultan Veleddin Türkçe Manzumeleri*, İstanbul 1958.
- ÖZKAN, Mustafa, *Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük*, Ankara 1993.
- SCHİNKEWITZ, Jakob, *Rabguzî Sentaksı*, (terc. Sabit S. Paylı), İstanbul 1947.
- TİMURTAŞ, Faruk K., *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*, İstanbul 1977.
- TOPALOĞLU, Ahmet, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1989.
- YÜKSEL, Şedit, *Mehmed, İşk-nâme, İnceleme-Metin*, Ankara 1965.